

Warszawa, 20 listopada 2014 r.

Prof. dr hab. Grzegorz Rydlewski
Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytetu Warszawskiego
00-927 Warszawa, ul. Nowy Świat 67

Opinia

w przedmiocie spełniania przez rozprawę habilitacyjną oraz osiągnięcia naukowe dr. Ryszarda Michałaka kryteriów określonych dla postępowania habilitacyjnego w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki

1. Podstawa działania

Niniejsza opinia została przygotowana na podstawie decyzji Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów (nr BCK-I-L-6657/14), o której niżej podpisany został poinformowany pismem nr WH.521-201-1/2014 Dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie z dnia 22 września 2014 r.

Podstawą formalną niniejszej opinii są kryteria i procedury określone w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595 ze zm.), w tym szczególnie w art. 16 ww. ustawy. Z przedstawionych dokumentów wynika, że postępowanie prowadzone jest według nowej procedury obowiązującej po nowelizacji wyżej wymienionej ustawy z dnia 18 marca 2011 r. (Dz. U. Nr 84, poz. 455).

Przedmiotem opinii jest w szczególności rozprawa habilitacyjna pt. *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, a

także pozostały dorobek naukowy dr. Ryszarda Michalaka przedstawiony w dokumentacji załączonej do zlecenia napisania tej recenzji.

Celem niniejszej recenzji jest w szczególności udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy Habilitant ma na swym koncie osiągnięcia naukowe uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, stanowiące znaczny wkład w rozwój nauk politycznych, oraz wykazuje się istotną aktywnością naukową w ramach tej dyscypliny naukowej. Stosownie do wymagań ustawy, w recenzji uwzględniono kryteria oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego określone przez ministra nauki i szkolnictwa wyższego w rozporządzeniu z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz. U. Nr 196, poz. 1165), w tym osiągnięć naukowo-badawczych, aktywności we współpracy międzynarodowej, dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego.

2. Opinia szczegółowa na temat sylwetki naukowej Habilitanta i Jego dorobku naukowego

Dr Ryszard Michalak jest absolwentem studiów magisterskich w zakresie historii na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego oraz doktorem nauk humanistycznych w zakresie historii, który to stopień uzyskał na podstawie rozprawy pt. *Kościoły protestanckie w polityce wyznaniowej państwa polskiego (1945-1956)* obronionej na Wydziale Humanistycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze w 2001 r. W swojej pracy badawczej w okresie do uzyskania doktoratu koncentrował się na problematyce polityki wyznaniowej oraz rozważanej w kontekście politologicznym religii. Tej problematyki dotyczyły też w większości publikacje Habilitanta w tym okresie.

W zakresie dorobku naukowego Habilitanta w okresie od otrzymania stopnia doktora do przygotowania rozprawy habilitacyjnej na uwagę zasługuje przede wszystkim pięć okoliczności.

Po pierwsze: jak wynika z przedstawionego zestawu publikacji, zainteresowania badawcze Habilitanta skupiały się na zagadnieniach polityki wyznaniowej państwa, szczególnie w Polsce w okresie PRL oraz politologicznych kontekstów religii i ruchów wyznaniowych, w tym religijnych determinantów polityki. Publikacje potwierdzają, że w analizowanym okresie Habilitant wprowadził do swojego warsztatu badawczego ujęcia metodologiczne i ukierunkowania treściowe właściwe dla nauk politycznych. Polityka wyznaniowa państwa była badana w tych publikacjach w dużej mierze w sposób analityczny i była rozpatrywana w kontekście założeń, uwarunkowań i mechanizmów działania podmiotów władzy państwowej, a nie tylko przez pryzmat ujęć chronologicznych. Ocenie trzeba w związku z tym, że spełniony jest warunek prowadzenia przez ocenianego badań naukowych w zakresie nauk politycznych.

Po drugie: publikacje Habilitanta, na które, obok wydanej w formie monografii rozprawy doktorskiej (uzupełnionej treściowo w stosunku do wersji wyjściowej), złożyło się 21 artykułów w periodykach naukowych, 11 rozdziałów w książkach (w tym jeden opublikowany w języku angielskim), 8 recenzji, 1 podręcznik (współautorstwo) ukazywały się najczęściej w wydawnictwach recenzowanych, a w przypadku periodyków naukowych także punktowanych i uwzględnianych w światowych bazach publikacji. Tym samym pozycje te należy zaliczyć do dorobku naukowego, nawet jeśli uwzględni się fakt, że można wśród nich wskazać także teksty, które raczej sygnalizują lub prezentują poszczególne zagadnienia niż je gruntownie i w pogłębiony sposób analizują. Oceniane publikacje sytuują się w zasadniczej większości pod względem treściowym w kręgu szeroko rozumianej problematyki politologicznej. Trzeba z recenzenckiego obowiązku odnotować, że w przesłanej dokumentacji nie ma informacji na temat liczby cytowań publikacji Habilitanta. Wspomniano tylko ogólnie o „licznych cytowaniach” (str. 2 autoreferatu) monografii z 2002 r. Zauważyć trzeba także, że Habilitant publikuje (poza jednym wyjątkiem) tylko w języku polskim.

Po trzecie: w przedłożonych do oceny publikacjach widać wyraźnie postępującą specjalizację Habilitanta w zakresie problematyki polityki wyznaniowej państwa,

ideologicznych i sytuacyjnych uwarunkowań tej polityki w okresie historycznym państwa socjalistycznego, szczególnie w relacjach do mniejszości religijnych, a także w sferze religijnych determinantów polityki oraz – jak to sam deklaruje Habilitant w autoreferacie (str. 3) – problemów sprzężeń sfery religijnej i sfery politycznej. W tym kontekście ciekawe są w szczególności propozycje dotyczące politologii religii jako postulowanej subdyscypliny politologii (m.in. por. *Religijne determinanty polityki*, Zielona Góra 2014) oraz tezy dotyczące złożoności polityki wyznaniowej. Nie ulega wątpliwości, że Habilitant jest specjalistą w uprawianej dziedzinie.

Po czwarte: publikacje dołączone do wniosku w wystarczającym stopniu dowodzą, że Habilitant dysponuje warsztatem naukowym pozwalającym na prowadzenie samodzielnej pracy badawczej w zakresie nauk politycznych. Dotyczy to zarówno aspektów merytorycznych i metodologicznych, jak i formalnych. Z pewnością na szczególne podkreślenie zasługuje w tym kontekście duża dbałość o wykorzystanie w publikacjach archiwalnych dokumentów źródłowych, co świadczy o dobrym opanowaniu warsztatu pracy historyka. Godna podkreślenia jest też umiejętność rekonstrukcji i porządkowania ciągów zdarzeń w badanych fragmentach przestrzeni publicznej.

Po piąte: charakteryzujące niewątpliwie Habilitanta merytoryczne możliwości prowadzenia samodzielnych badań nie zostały wykorzystane w okresie między obroną doktoratu i przygotowaniem rozprawy habilitacyjnej do przygotowania odrębnej publikacji zwartej. W dorobku Habilitanta z tego okresu wyraźnie brakuje bowiem analitycznego opracowania monograficznego poświęconego jakiemuś odrębnemu problemowi lub jakiejś szerszej problematyce badawczej. Być może dlatego Habilitant dołączył do podlegającego ocenie osiągnięcia naukowo-badawczego 4 wskazane w autoreferacie (str. 8-11) artykuły, które układają się w pewną merytoryczną całość (liczącą łącznie ponad 130 str.), co w jakimś mierze ogranicza znaczenie podniesionej w tym punkcie luki.

Dla wydania pozytywnej opinii o przedstawionych publikacjach Habilitanta, które mogą być uznane za dorobek spełniający w dostatecznym stopniu wymagania

ustawowe związane z istotną aktywnością publikacyjną, podstawowe znaczenie ma fakt, że publikacje te są bardzo dobrze udokumentowane źródłowo, układają się w merytoryczną całość oraz dotyczą problematyki mającej dość skromną literaturę, a tym samym są merytorycznie bardzo wartościowe. Autor niewątpliwie wniósł tymi publikacjami ważny wkład w ukazanie procesu zmian w polityce wyznaniowej państwa wobec mniejszości religijnych w okresie PRL oraz – chociaż w tym przypadku w mniejszym stopniu – w ukazanie mechanizmów decydowania w omawianych sprawach.

Dr Ryszard Michalak jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym szkolnictwa wyższego. Po ukończeniu studiów był zatrudniony jako nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie w szkole podstawowej, a następnie od 1997 r. jest pracownikiem naukowo dydaktycznym w Instytucie Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Od 2001 r. jest adiunktem w tym Instytucie. Równolegle był zatrudniony na stanowisku wykładowcy w Instytucie Politologii Wyższej Szkoły Zawodowej w Wałbrzychu.

Zgodnie z oświadczeniem zawartym w autoreferacie, Habilitant jest dydaktykiem akademickim czynnym w zakresie nauk politycznych. Prowadzi on zajęcia z przedmiotów z obszaru polityki wyznaniowej oraz politologii religii oraz najnowszej historii politycznej. Habilitant uczestniczy też w kształceniu studentów na poziomie seminarium licencjackiego (promotor 140 prac) i magisterskiego (promotor 32 prac) w zakresie tematycznym swoich zainteresowań naukowych dotyczących polityki wyznaniowej.

Dr R. Michalak był w przeszłości organizatorem kilku konferencji naukowych, które zaowocowały publikacjami. Habilitant bierze udział w badaniach naukowych. Kierował pracami liczącego kilkanaście osób zespołu badawczego, których efektem była wydana w 2014 r. praca zbiorowa. Aktualnie uczestniczy w interdyscyplinarnych badaniach w ramach projektu IPN „Władze PRL wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944-1989” oraz w badaniach pt. „Polityka jako wyraz religijności”. W przedstawionej dokumentacji nie ma bliższych informacji na temat uczestnictwa w wymianie zagranicznej oraz o udziale w projektach realizowanych we

współpracy z naukowcami z innych ośrodków zagranicznych. Zwraca natomiast uwagę na aktywność Habilitanta w zespołach redakcyjnych kilku pism naukowych. Zauważyć też trzeba aktywność w Polskim Towarzystwie Nauk Politycznych.

3. Opinia szczegółowa na temat rozprawy habilitacyjnej

Rozprawa habilitacyjna dr. Ryszarda Michałaka pt. *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989* ma formę publikacji zwartej liczącej 450 stron. Została wydana w Zielonej Górze w 2014 r. przez Oficynę Wydawniczą Uniwersytetu Zielonogórskiego (ISBN 978-83-7842-124-5). Praca została zrecenzowana przez dwoje profesorów tytularnych nauk politycznych i spełnia pod względem merytorycznym i formalnym wymogi opracowania monograficznego. W recenzjach wydawniczych określona została jako opracowanie oryginalne, nowatorskie i pionierskie o charakterze interdyscyplinarnym, mieszczące się przede wszystkim w obszarze nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce. Podzielam te opinie.

Oceniam, że opiniowana publikacja jest spójna tematycznie, ma charakter naukowy, przedstawia określone w tytule zagadnienie w sposób oryginalny i twórczy, zawiera rozbudowaną bibliografię. W pracy w zadowalającym stopniu zrównoważono ujęcia prezentacyjne z rozważaniami o charakterze analitycznym. Wybór tematu rozprawy habilitacyjnej oceniam pozytywnie. Podjęty problem badawczy jest bowiem dotychczas nieostatecznie przeanalizowany w literaturze naukowej, szczególnie z perspektywy politologicznej. Jest on ważny również z teoretycznego punktu widzenia, szczególnie jeśli uwzględni się fakt, iż Habilitant dokonał w swojej pracy udanej konceptualizacji takich kategorii jak „polityka wyznaniowa” czy też „mniejszość religijna”.

Przedstawiona rozprawa habilitacyjna to obszerne, interesujące poznawczo i poważne studium. Tytuł opracowania dobrze odzwierciedla treści rozprawy. Nie ulega wątpliwości, że recenzowana praca stanowi najważniejszy element dorobku naukowego Habilitanta i wnosi ważki wkład w badanie istoty, uwarunkowań i

przebiegu przekształceń w polityce wyznaniowej w Polsce wobec mniejszości wyznaniowych w objętym tytułem okresie. W przypadku kolejnych analiz tejże problematyki autorzy będą musieli z pożytkiem dla siebie sięgać do merytorycznych prezentacji i konstatacji zawartych w tej pracy. We wstępie pracy zwraca uwagę politologiczne zdefiniowanie istoty problemu badawczego.

Recenzowaną pracę oceniam jako spełniającą wymagania rozprawy habilitacyjnej. Ma ona jasno określony cel badawczy, dobrze zakreślone cezury chronologiczne, logiczną strukturę, a całość rozważań jest wewnętrznie zrównoważona i przemyślana. Praca składa się z interesującego merytorycznego wstępu (choć można było tu oczekiwać wyraźniejszego zarysowania hipotez badawczych), ośmiu rozdziałów uporządkowanych na zasadzie chronologiczno-problemowej, a także wartościowego (choć w zbyt dużym stopniu wprowadzającego nowe wątki, a nie bilansującego całość rozważań) zakończenia. Autor zapowiedział (raczej pośrednio niż jednoznacznie) zastosowanie metody systemowej i decyzyjnej w swojej analizie, co wypada odnotować pozytywnie, tym bardziej że w dalszych częściach pracy te ogólne zapowiedzi zostały spełnione.

Oceniam, że tezy pracy, które zostały w celny sposób zbilansowane w autoreferacie, rozważane jako całość, spełniają kryterium usystematyzowanego zaprezentowania wyników projektu badawczego. Praca w sposób całościowy ukazuje podstawowe elementy omawianego procesu zmian. Rekonstruuje też w udany i udokumentowany sposób rozwiązania instytucjonalne w analizowanej dziedzinie. Interesujące są konstatacje dotyczące charakterystyki podmiotowej głównych aktorów analizowanej polityki. Trafnie zauważono, że w tych samych warunkach prawnych poszczególni politycy mogą realizować różną strategię, a tym samym słusznie podkreślono znaczenie czynnika ludzkiego w polityce. Ważne i warte pozytywnego odnotowania jest to, że autor wychodzi poza rekonstrukcję normatywnego obrazu badanej rzeczywistości. Trzeba jednak zauważyć równocześnie, że sama ewolucja rozwiązań normatywnych (od stosunku do regulacji z okresu przed II wojną światową, przez rozwiązania prawa o stowarzyszenia, do podjęcia i zrealizowania projektu

ustawowych gwarancji wolności sumienia i wyznania), która przecież sama w sobie była w jednym z „produktów” lub też przejawów polityki wyznaniowej, nie znalazła moim zdaniem w pracy wystarczającego ujęcia.

Interesująca i oryginalna jest w szczególności przewijająca się w pracy teza o złożoności polityki wyznaniowej PRL wobec mniejszości wyznaniowych. Znajduje ona wartościowe uzasadnienie w ramach rozważań dotyczących strategicznych założeń, mechanizmów instytucjonalnych oraz systemowych (w tym w relacjach między podmiotami zaangażowanymi w prowadzenie tej polityki), metod i technik, stosowanych w tej polityce uzasadnień oraz realizowanej taktyki (likwidacyjnej, reglamentacyjnej, pragmatycznego lub oportunistycznego kompromisu, czy też wykorzystywania w ramach innych elementów projektu politycznego, w tym stosunkach z Kościołem Rzymskokatolickim, w relacjach z mniejszościami narodowymi oraz dla osiągnięcia określonych celów poza granicami państwa).

Na marginesie zauważyć można dyskusyjność tezy, że w działaniu państwa w sferze wyznaniowej odejście w relacjach do kościołów i innych związków wyznaniowych od koncepcji likwidacyjnej nastąpiło dopiero w ostatnich latach osiemdziesiątych. Na podstawie własnych badań, taką zmianę sytuacji raczej w drugiej połowie lat siedemdziesiątych (symbolicznie mam tu na uwadze spotkanie E. Gierka w Mielcu), kiedy to nastąpiło ewolucyjne (i oczywiście niekonsekwentne) odejście od koncepcji politycznej zakładającej frontalne zwalczanie Kościoła Rzymskokatolickiego i religii jako takiej (co w dużej mierze było jeszcze przesłanką polityki wyznaniowej lat 60.). We wskazanym okresie sięgnięto do koncepcji, której podstawą był zamiar wykorzystania stosunków państwo–Kościół i autorytetu Kościoła Rzymskokatolickiego i pozostałych kościołów i innych związków wyznaniowych do społecznego legitymizowania władz politycznych i państwowych (w ramach tzw. normalizacji stosunków), przy równoczesnym blokowaniu zaangażowania społecznego i politycznego tych kościołów i innych związków wyznaniowych wszędzie tam, gdzie naruszało to interesy władz partyjno-państwowych. Ta uwaga ma jednak wyłącznie charakter głosu w dyskusji na temat analizowanych w opiniowanej

pracy zagadnień. Można jej oczywiście przeciwstawić wnioski z lektury anachronicznych planów departamentu IV MSW na lata siedemdziesiąte, które pokazują jednak tylko – zauważoną przez Habilitanta w swoich publikacjach – dywersyfikację myślenia w analizowanych sprawach w obozie władzy.

Można zauważyć, że liczne ustalenia dotyczące mechanizmów polityki wyznaniowej w stosunku do mniejszości wyznaniowych w PRL wykraczają poza badany przypadek i są wartościowe także w odniesieniu do analizy innych dziedzin funkcjonowania władzy publicznej. Trwałym kontekstem tej polityki, chyba jednak zbyt skromnie uwzględnionym w pracy, są w szczególności zmiany w stosunkach między państwem i Kościołem Rzymskokatolickim. Taki kontekst, i to również moim zdaniem w stopniu większym niż to zauważono w opiniowanej pracy, wyznaczały także ogólne zmiany ideologiczne i polityczne w środowisku władzy partyjno-państwowej w Polsce, zmiany w obszarze środowisk kontestujących istniejące rozwiązania ustrojowe (przekształcających się w opozycję polityczną) oraz w relacjach w obozie państw socjalistycznych. Żałować można, że Autor nie wykorzystał okazji do przedstawienia na marginesie swoich szczegółowych dociekań wniosków o ogólniejszym charakterze. Wydaje się, że zdolności metodologiczne i zgromadzony materiał dają możliwość uczynienia tego w dalszych projektach badawczych Habilitanta.

Trzeba odnotować dużą sprawność warsztatową oraz bardzo dobre udokumentowanie wywodu, także – co zasługuje na wyraźne podkreślenie – z wykorzystaniem licznych materiałów źródłowych. Należy podkreślić poprawność językową recenzowanej pracy. Jej baza źródłowa jest bogata i potwierdza bardzo dobrą orientację Autora w literaturze przedmiotu oraz w zasobach archiwalnych. Habilitant wykonał iście benedyktyńską pracę w zakresie analizy źródeł pierwotnych, co stanowi wartość samą w sobie.

4. Ocena końcowa dotycząca dorobku naukowego oraz rozprawy habilitacyjnej

Reasumując uwagi szczegółowe przedstawione powyżej, stwierdzam, że w mojej opinii o dorobku naukowym i rozprawie Habilitanta akcenty pozytywne zdecydowanie przeważają nad zasygnalizowanymi słabościami. Na podkreślenie zasługuje przede wszystkim dojrzały i wartościowy charakter rozprawy habilitacyjnej, która stanowi bez wątpienia wymagany ustawą istotny wkład w rozwój nauk o polityce i potwierdza ogólną wiedzę Autora w zakresie nauki o polityce. Praca ta, co uznaję za szczególnie ważne, dokumentuje zdolność Habilitanta do merytorycznego i krytycznego podejścia do problematyki stanowiącej również obecnie przedmiot zróżnicowanych opinii, niejednokrotnie zaś także sporów i polemik.

Oceniając jak wyżej, opowiadam się jednoznacznie za dopuszczeniem Pana dr. Ryszarda Michałaka do dalszego etapu postępowania habilitacyjnego.

Grzegorz Rydlewski

